

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий дім Дмитра Бураго

*****

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 13

Том III (139)

Київ
2010

22. Dijk T.A. van. Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction and Cognition / Teun van Dijk. – New Jersey : Erlbaum, 1980. – 311 p.
23. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики / Олена Олександрівна Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – С.11-12.
24. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [Підручник] / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
25. Кацнельсон С.Д. О теории лингвистических уровней / Соломон Давидович Кацнельсон // Вопросы общего языкознания. – М. : Наука, 1964. – С.32-41.

УДК 811.06'27'276.12

Заза Ю.Я.
(Львів, Україна)

КАТЕГОРІЯ КОНТЕКСТУ В ЛІНГВОПРАГМАТИЧНОМУ АСПЕКТІ

У статті розглядається контекст як екстралінгвістична детермінанта дискурсу. Розглянуто ситуативні моделі й виділено їх спільні й відмінні ознаки.

Ключові слова: контекст, ситуація, соціокультурні детермінанти, мовні засоби.

В статье рассматривается контекст как экстралингвистическая детерминанта дискурсу. Рассмотрены ситуационные модели, выделены их общие и различные признаки.

Ключевые слова: контекст, ситуация, социокультурные детерминанты, языковые средства.

The article deals with the study of context as extra linguistic discourse determination. Common and different features of situation models have been established.

Key words: context, situation, sociocultural determination, verbal methods.

Культурні та соціальні обставини ситуації, за якої ми створюємо й інтерпретуємо висловлення, впливають на поведінку мовців, як і знання й передбачення того, що може знати адресат. Ці чинники виводять нас за межі лінгвістики до інших сфер пошуку – свідомості, соціуму, фізичного світу тощо. Отже, дискурс загалом і його одиниці зокрема функціонують у світі, що називається контекстом, вивченням якого і займається лінгвопрагматика [11: 10].

У дослідженні комунікації як соціально обумовленій діяльності ситуація займає важливе місце, оскільки із нею пов'язана ситуативна варіація спілкування. Розгляньмо, як розуміють категорію ситуації та ситуативного контексту в сучасній комунікативній та прагмалінгвістиці.

Різні напрями вивчення контексту по-різному детермінують і розуміють його значення у процесі комунікації. Згідно з значенням і роллю категорії «контекст» у теоре-

тичних моделях встановлюється той чи інший напрям вивчення комунікації [6: 14]. Про ситуативний контекст як про природне оточення заявляли Бр. Маліновський та його послідовник Дж. Фьорс, представники Лондонської школи, стверджуючи, що будь-яке висловлення отримує смисл не в межах своєї структури, а лише за відношенням цієї структури до суми ситуацій [12: 132]. Дж. Фьорс долучив низку елементів контексту до моделі мови поряд із граматиною, морфологією і фонетикою: вербальну і невербальну поведінку учасників спілкування, найближчий комунікативний контекст, результати вербальної поведінки. У своїх працях дослідник намагався виділити й класифікувати типові ситуативні контексти у межах культурного контексту і типи мовних функцій, що відповідають тим або іншим ситуаціям [12:130-132].

Екстралінгвістичні погляди Бр. Маліновського та Дж. Фьорса стали поштовхом до детальнішого вивчення ролі екстралінгвістичних чинників як умов перебігу комунікативного процесу й розробки теоретичних моделей ситуації сучасних лінгвістів: Дж. Браун, Дж. Ліч, Б. Фрейзер, Г. Ласуелл, Д. Хаймс, М. Холідей, Дж. Фішман, про погляди яких йтиметься нижче.

На думку Г. Колшанського, контекст є ідеальним, а ситуація матеріальною: «категорія ситуації й контексту характеризують два різні аспекти одного поняття. Аналогією зв'язку ситуації та контексту є співвідношення між предметом і поняттям, денотатом і сигніфікатом, тобто стосунків матеріального та ідеального» [5:73].

Контекст – це «середовище, час, особливості каналу комунікації та інші умови, в яких наявне конкретне спілкування» [1: 329]; конситуацію спілкування Ф. Бацевич розуміє ширше порівняно із контекстом: «фізичні, соціально-психологічні, часові та інші обставини, в межах яких відбувається спілкування» [1: 329]. Як бачимо, порівняно з визначенням контексту у трактуванні Ф. Бацевича, конситуація спілкування містить додаткові потенційно релевантні ознаки – фізичні й соціально-психологічні характеристики комунікантів.

Чеський лінгвіст Я. Корженський ситуацію спілкування розуміє як «типізовані обставини, задані низкою конкретних соціальних стосунків учасників спілкування» [15: 81], обмежуючи ознаки ситуації конфігурацією соціальних ролей мовців без урахування обставин спілкування.

Серед складових контексту Д. Вундерліх виділяє як екстралінгвістичні – очікування, стосунки між мовцями, сукупність знань; так і лінгвістичний параметр – попередній текст [19: 15].

Й. Стернін розмежує поняття «стандартної комунікативної ситуації» – «типової, повторюваної комунікативної ситуації, що характеризується набором стандартних мовних засобів», співвідноситься з усталеними етикетними ситуаціями й «комунікативні обставини» – «сукупність ознак комунікативної ситуації, що впливають на комунікативну поведінку учасників спілкування» [7].

Вважаємо, що повторюваність ситуації сприяє стандартизації не лише мовних засобів, як підкреслює Й. Стернін, а й комунікативної поведінки загалом як поведінки, що регулюється певними нормами й традиціями.

Визначення контексту як «фону висловлення» [2: 125] акцентує на вторинності контексту стосовно мовного вираження. Але спілкування відбувається завжди за пев-

них умов, коли «я і ти зустрічаються тут і зараз» [8: 9], тобто умови комунікації є прагматичними координатами, що, на думку Н. Формановської, знаходять своє вираження у «граматичних формах і етикетних висловленнях» [8: 9].

На думку Г. Хенне та Г. Ребока, прагматичні характеристики комунікації виділяються у десять параметрів спілкування, серед яких виділено стосунки між спілкуванням й умовами спілкування: більшою чи меншою мірою обумовленість спілкування обставинами а також соціальні стосунки між партнерами комунікації: симетричні або асиметричні – нерівність, зумовлена антропологічними, соціокультурними або ситуативно-предметними чинниками [14: 138]. Вказана міра обумовленості комунікації обставинами є проблемою залежності мовлення від екстралінгвістичних чинників.

Г. Парре пропонує розмежовувати п'ять моделей контексту: комунікативний, екзистенційний, психологічний, акціональний й ситуативний [18: 94-98]:

1. Комунікативний контекст або ко-текст [co-text as a context], що виділили Дж. Браун та Г. Джюл, у першу чергу використовується в лінгвістиці тексту й у конверсаційному та дискурс-аналізі (у вузькому розумінні) [10: 50].

2. Екзистенційний контекст (existential context). Такий підхід залучає до аналізу засобів мовного коду дейктичні елементи мови, чим і займається семантика індексів (indexical semantics) – один із напрямів прагматики.

3. Психологічний контекст (psychological context) дотримуючись теорії діяльності, додає до прагматичних низку ментальних й когнітивних категорій, згідно з якою всі мовленнєві акти інтенціонально зумовлені.

4. Акціональний контекст (actional context) – особливий клас ситуацій, що створюються мовленнєвими діями – мовленнєвими актами. Серед теорій, які ґрунтуються на вивченні акціонального контексту, виділяється і концепція інференції: міжособистісна риторика Дж. Ліча [17: 147-149].

Зупинимося детальніше на визначенні ситуативного контексту і розглянемо типології ситуативних контекстів у сучасній прагмалінгвістиці:

Ситуативний контекст (situational context) формує соціологічний, деколи етнографічно й антропологічно орієнтований широкий соціально-культурний напрям прагматики, що вивчає набір чинників, які частково обумовлюють значення мовних виразів. Ситуації як контексти є обширними класами соціально-культурних детермінант, серед яких найважливішими визнають: тип діяльності, предмет спілкування, рівень формальності або офіційності, статусно-рольові опозиції, місце й обставини спілкування, соціально-культурне середовище. Ситуаціям притаманні певні правила мовленнєвого спілкування з їх комунікативними практиками й мовними іграми, когнітивними стереотипами. Ці чинники формують комунікативні властивості макротекстових одиниць [18: 96-98].

Як бачимо, Г. Парре виокремив ситуативний контекст серед інших типів контексту, характерними ознаками якого вважає соціально-культурні детермінанти. На відміну від психологічного, основою якого є інтенції мовців, і акціонального, де виділено мовленнєві дії (акти) комунікантів дослідник звернув увагу на залежність правил спілкування від ситуативного контексту, що відкриває можливості для системного вивчення правил і конвенцій, які регулюють комунікативну поведінку мовців у певному ситуативному контексті.

П. Браун та К. Фрейзер розробили схему ситуації, де виділено учасників й обставини інтеракції. Обставини складаються з оточення й мети. Під оточенням варто розуміти просторово-часову характеристику й компонент, що позначається терміном *bystanders* – свідки, спостерігачі. Обставини протиставляються як формальні/неформальні і містять такі ознаки: спілкування приватне/публічне; релігійне/світське; серйозне/жартівливе; ввічливе/неввічливе. Автори зазначають, що повної й задовільної моделі ситуації в науковій літературі ще не створено [9: 35].

Г. Ласуелл запропонував дескриптивну модель ситуації: «хто, кому, що саме, якою мовою, коли і з яким ефектом говорить?», мета якої виділити норми мовного вживання, тобто усталені соціальні зразки використання засобів мовного коду й поведінки для конкретних соціальних груп [16: 134].

Дескриптивну модель, орієнтовану на розкриття компонентів комунікативної ситуації, розробив Д. Хаймс. Основні параметри комунікативної події позначаються акронімом *SPEAKING* – *situation, participants, ends, act sequence, key, instrumentalities, norms, genres*: ситуація, учасники, ефект, хід дії, ключ, інструментарій, норми й жанри. Ситуація трактується як обставини (місце й час комунікативного акту), сцена (культурне маркування події, наприклад, за рівнем офіційності). Терміном «обставини» Д. Хаймс доповнив модель комунікативного акту Р. Якобсона [цит. за 4: 24].

Як зазначив В. Дементьев, «останнім часом методика компонентного аналізу, або дескриптивна модель, що активно використовувалась у етнографії мовлення, значно звузила сферу свого вжитку» [3: 39]. На противагу дескриптивній моделі, динамічна модель соціолінгвістики займається встановленням причин і способів варіативності поведінки соціуму у різних ситуаціях [4: 23], де йдеться про встановлення кодексу норм лінгвосоціуму й типів його поведінки.

Динамічна модель Дж. Фішмана містить як компоненти комунікативної ситуації, так і більш абстрактні конструкти: соціальну ситуацію, що визначається обставинами, часом і рольовими відносинами; сферу спілкування, комплекс цінностей; комунікативну сітку; інтеракцію [13: 112].

Отже, підсумуємо: **ситуація** – це сукупність соціально значущих умов актуалізації комунікації, що сприяє або обмежує взаємодію мовців. Основними для ситуації є три умови: місце (локальний параметр), часова тривалість (темпоральний параметр) і учасники спілкування – як безпосередні, так і спостерігачі (соціорольовий параметр). Наприклад, локальний параметр ситуації зумовлює тип комунікативної поведінки: лікарня, аудиторія (тиша); похорон (обмеження позитивних емоцій); вокзал (шум); кафе (відпочинок). Темпоральний параметр дає підстави розрізняти ситуації за тривалістю: довготривалі/короткотривалі, за їх зв'язком із іншими ситуаціями. Як бачимо, теоретичні моделі ситуацій є переліком соціально-культурних детермінант, серед яких виділено як власне обставини, тобто конситуацію спілкування включно із просторово-часовими, соціальними, культурними складовими та соціальні, біологічні характеристики мовців, а також тип їхніх стосунків, особистісні стани, інтенції.

Отже, ситуації утворюють нескінченну множину, тому актуальною видається створення їх типологій:

- за локальним параметром: офіційні/неофіційні;

- за часовим параметром: довготривалі/короткотривалі;
- за соціорольовим параметром: симетричні/асиметричні.

Варто зауважити, що важливою детермінантою ситуації спілкування є тип культури, до якого належать мовці, оскільки конвенції спілкування, на відміну від загальних правил, ідіоетнічні. Важливо, чи спілкування у певній ситуації є міжкультурним, або відбувається у межах однієї етнолінгвокультури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Бацевич Флорій Сергійович. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 342 с.
2. Воловин А. В. О некоторых особенностях английского речевого поведения / А. В. Воловин // Этнопсихолінгвістика. – М. : Наука, 1988. – С. 124–135.
3. Дементьев В. В. Коммуникативная генеристика: речевые жанры как средство формализации социального взаимодействия / В. В. Дементьев // Жанры речи: сб. науч. статей. – Саратов: Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 2002. – Вып. 3. – С. 18–40.
4. Карасик В. И. Язык социального статуса / Карасик Владимир Ильич. – М. : ИТДК ГНОЗИС, 2002. – 333 с.
5. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1980. – 148 с.
6. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / Макаров Михаил Львович. – М. : «Гнозис», 2003. – 280с.
7. Стернин И. А. Понятие коммуникативного поведения и проблемы его исследования / И. А. Стернин // Русское и финское коммуникативное поведение. – Воронеж : Узд-во ВГТУ, 2000. – С. 4–20.
8. Формановская Н. И., Тучны П. Г. Русский этикет в зеркале чешского / Н. И. Формановская, П. Г. Тучны. – М., Прага, 1986. – 281 с.
9. Brown P., Fraser C. Speech as a marker of situation / Penelope Brown, Colin Fraser // Social Markers in Speech. – Cambridge University Press, 1979. – P. 33–62.
10. Brown G. Discourse analysis / Gillian Brown, George Yule : Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 1983. – 288 p
11. Cook G. Discourse / Guy Cook. Oxford UP. – 1989. – 168 p.
12. Firth J. R. Papers in linguistics, 1934–1951 / Firth J. R. (John Rupert). – London, New York, Oxford University Press, 1957. – 233 p.
13. Fishman J. A. The sociology of language; an interdisciplinary social science approach to language in society / Joshua Aaron Fishman / : Rowley, Mass., Newbury House Publishers, 1972. – 250 p.
14. Henne H. Einführung in die Gesprächsanalyse / von Helmut Henne, Helmut Rehbock.: Berlin ; New York : de Gruyter, 1982. – 330 p.
15. Kořenský J. Komunikace a čeština : H&H, 1992 – 277с.
16. Lasswell H. Language of politics; studies in quantitative semantics, by Harold D. Lasswell, Nathan Leites and associates./ Lasswell Harold Dwight: Cambridge, Mass., M.I.T. Pr. 1965, – 398 p.